

Nekaj pripomb h knjigi „Ukradeni otroci“

Stane Terčak je doslej napisal nekaj knjig in člankov s področja osvobodilne borbe. Nekatere med njimi so strogo dokumentarne, nekatere pa literarne. »Ukradeni otroci«, ki jih je izdala založba Borec v Ljubljani in mu zanje tudi podelila Kajuhovo nagrado za leto 1960, so prav gotovo njegovo najboljše dokumentarno delo. So pa tudi najbolj pretresljivo delo od vseh, kar jih je kdo napisal o narodnoosvobodilni borbi. Že sama fotografija neznane deklice v zbirnem taborišču v Celju, ki jo je objavil na uvodni strani, je tako pretresljiva, da nam bo ostala še dolgo v spominu, kot nam bo ostala v spominu pretresljiva fotografija osemletnega židovskega otroka z dvignjenimi rokami, ki ga nacistična soldateska žene iz varšavskega ghetta v smrt. Kakšna podobnost motivov! Toda kako različno usodo jima je namenil nemški nadčlovek. Slovenska deklica naj kot članica ene izmed evropskih ras postane janičar, židovski fantek pa je kot član »nečiste krvi« zapisan smrti. O okupatorjevih zločinih je bilo že marsikaj napisanega. Stane Terčak pa nam je v svoji knjigi odkril najstrašnejši zločin, pravzaprav celo verigo med seboj usodno povezanih zločinov: streljanje talcev, odgon njihovih sorodnikov v koncentracijska taborišča, kjer so bili zapisani neizbežni smrti, in potujčevanje njihovih otrok.

Skoraj pol knjige (127 strani) je avtor posvetil dokumentarnemu prikazu tega nacističnega zločina nad slovenskimi otroki. Govori o okupaciji in deportacijah, riše organizacijsko mrežo Himmlerjevih uradov in pripoveduje o trnovi poti slovenskih otrok z domačih ognjišč v taborišča. Svoje pripovedovanje osvetljuje z objavo nekaterih dokumentov.

V drugem delu imajo besedo ukradeni otroci, ki obtožujejo: Alojz Brezovnik iz Bočne, Jožica Fludernik iz Ljubnega v Savinjski dolini, Elica Skornšek iz Ljubije pri Mozirju, Jože Rozoničnik iz Šmihelja nad Mozirjem, Helena Vodovnik iz Letuša, Sergej Hribar iz Prebolda, Matevž Podvinšek iz Gaberk pri Šoštanju, Alojz in Marica Arlež s Plešivca na Graški gori, Anka Cukala iz Ojstriške vasi, Mira Strožer iz Grajske vasi, Blanka Dečman iz Škofje vasi, Srečko Šarh iz Lobnice pri Rušah, Vinko Haložan iz Središča pri Ptujju, Mihael Prodenčar iz Zabukovice, Janko Reš iz Desternika pri Ptujju, Marija Radšel iz Pameč, Marta Dacar iz Črničva pri Radovljici, Anton Dacar z Brezja, Cilka Homer iz Gradišča pri Šmartnem v Tuhinju, Jože Pajer iz Hrušice pri Jesenicah in Anica Preželj iz Poljščice pri Bledu. Avtor nam je nanizal pretresljive izpovedi 22 ukradenih slovenskih otrok. Izpoved poslednje namreč ne spada v ta okvir, saj je bila njena usoda kot ujete borke drugačna kot drugih in ne vem, zakaj je avtor njeno izpoved uvrstil v svojo knjigo o ukradenih otrokih. V tem delu je še posebej pretresljiva izpoved Cilke Homer, ki je bila v usodnem času stara dvanajst let. Ko so nacisti 8. julija 1942 pridrveli v vas, požgali domove, postrelili moške in aretirali ženske ter otroke, so pri Homerjevih pobrali osem otrok, od katerih je imel najstarejši 14 let, najmlajši pa

komaj osem dni. Osem otrok je šlo na trnovo pot. Šli so sami, mati je namreč pred nekaj dnevi umrla na porodu, očeta pa jim je zdaj fašistična svojat ubila. Na svojih otroških neizkušanih ročicah so nesli najmlajšega bratca. Brez prave nege in hrane jim je čez nekaj dni umrl. In njihova pot je bila pogrebni sprevod...

Tretji del knjige je izpoved slovenske matere. Pavla Kovačič pripoveduje o boli in trpljenju, ki ga je prestala, ko so ji ubili moža, vzeli oba otroka in jo poslali v koncentracijsko taborišče Birkenau. Pretresljivo nam opisuje leto dni življenja v tem peklu, premestitev v delovno taborišče in srečanje s svojima otrokoma.

V četrtem delu avtor pripoveduje o dveh slovenskih otrokih, ki so jima nacisti namenili usodo, da postaneta janičarja. To sta Ivan in Elica Acman iz Šmihela nad Mozirjem, ki so jima nacisti spomladi 1942 ubili očeta, mater pa odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz, kjer je kmalu umrla. Elica je bila stara dva meseca in je bila do osvoboditve ves čas v raznih taboriščih. Ivan pa je bil komaj shodil in sta ga v domu Lebensborn spomladi 1943 posvojila zakonca Ferdinand in Helga von Mann. Po vojni se je po prizadevanju svojega strica — skrbnika vrnil domov na domačijo svojega očeta. Avtor je priobčil tudi dokumente, iz katerih je razviden tudi odnos Helge von Mann do otroka in njegove vrnitve v domovino.

Peti del knjige obravnava taborišča naših ljudi in vrnitev naših otrok v domovino. V šestem delu opisuje dramatičen boj napredne javnosti in svojcev Franca Zagožna s posestnikom Josephom Chantrainejem iz Lontzna v tistem delu Belgije, ki je bil med vojno priključen k rajhu, za otroka. Enajstletni boj, ki smo ga imeli priložnost spremljati tudi po časnikih, se je končal šele spomladi 1957, ko se je mladi Franc Zagožen vrnil v domovino.

Stane Terčak je svojo knjigo napisal na osnovi obširne dokumentacije — arhivskega gradiva in izjav otrok in njihovih svojcev. Še največ arhivskega gradiva je dobil v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Dobil je tudi gradivo, za katerega navaja, da je v »Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie« v Amsterdamu. To je pravzaprav gradivo VIII. procesa pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu. Izjave otrok in njihovih preživelih svojcev pa je zbral z vsega Štajerskega in Gorenjskega, od Ptuja do Jesenic. Gradivo je zbiral nekaj let.

Povedal sem že, da so »Ukradeni otroci« Terčakovo najboljšo dokumentarno delo. Hvala za to gre bolj Terčakovemu vestnemu in potrpežljivemu zbiranju gradiva, kakor pa obdelavi tega gradiva. Delo bi namreč bilo boljše, če bi pisec gradivo, ki ga je imel, bolje obdelal. Bilo bi tudi boljše, če bi dobil še nekaj gradiva VIII. procesa pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu. Pomanjkljivosti Terčakovega dela so naslednje: 1. nepopolno zbrano gradivo, 2. vsebinske pomanjkljivosti, 3. pomanjkljivi prevodi dokumentov.

1. Nepopolno zbrano gradivo

Piscu bi delal krivico, če bi ga v celoti obdolžil za to pomanjkljivost. Dobršen del gradiva, ki ga ni uporabil, je namreč v inozemstvu, pri čemer mislim predvsem na gradivo VIII. procesa pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu. Ko sem imel priložnost videti v tujini to gradivo, sem ugotovil,

da ga je več, kot pa ga je pisec uporabil v knjigi. Zato sodim, da ni vsega dobil iz tujine. Gre predvsem za tri vrste dokumentov: a) dokumente obtožnice, b) dokumente obrambe in c) zaslišanja obtožencev in prič na razpravi.

Med dokumenti obtožnice je nekaj zelo zanimivih, ki jih bom na kratko povzel. Izvleček iz pisma višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju z dne 5. oktobra 1942 pravi, da si Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) prizadeva doseči odločbo, da ne bi več ločili mater od otrok in nato uvaja lastno gledišče: »Mi smo nato opozorili VoMi, da so na Spodnjem Štajerskem bile matere ločene od otrok in da bi odstopanje od načela delitve v prihodnosti predstavljalo veliko nevarnost za pravo ponemčenje otrok. Otroci bi namreč prav gotovo zvedeli za smrt svojih očetov in bi jih matere vzgajale v sovraštvu do nemštva.«

Ohranjena sta tudi dva dokumenta v zvezi z zanimanjem vodstva Hitlerjeve mladine za naše otroke. To je 14. januarja 1943 poslalo VoMi dopis, v katerem pravi: »Pred seboj imam zadevo: popis spodnještajerskih mladincev, katerih starši so bili ustreljeni. Gre za okoli 260 fantov in deklet, od katerih jih je pet že pobegnilo. Te fante in dekleta so s posebnim vlakom prepeljali čez prehodno taborišče Frohnleiten (na Štajerskem) na področje starega rajha. Zvezno mladinsko vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru jih je popisalo in izdelalo kartoteko.« Nato nadaljuje, da so te fante in dekleta poslali naprej in jih nekje oskrbuje organizacija Lebensborn in prosi, da bi k njihovi vzgoji pritegnili tudi vodstvo Hitlerjeve mladine. VoMi pa je čez nekaj dni odgovorila, da je omenjena mladina iz Spodnje Štajerske že v taborišču VoMi in se naj sporazumejo z gospo Viermetz od organizacije Lebensborn.

Ohranjeno je tudi pismo predstojnika organizacije Lebensborn z dne 19. julija 1943 Himmlerjevemu osebному tajniku dr. Brandtu, v katerem pravi, da je organizacija Lebensborn pooblaščen sprejeti spodnještajerske in gorenjske otroke, ki imajo rasno oceno I in II in ki so stari od pol leta do 12 let. Sprašuje ga, če mu je znana kakšna odredba državnega vodje SS, po kateri naj bi organizacija Lebensborn prevzela tudi starejše otroke.

Med gradivom sta tudi seznam 50 oseb s Spodnje Štajerske, ki so 23. aprila 1943 prispele iz taborišča Frohnleiten v taborišče Marianum v Bambergu, in pa sporočilo pokrajinskega akcijskega vodstva VoMi za Bayrische Ostmark z dne 5. julija 1943 vodstvu VoMi v Berlinu, da je v deškem seminarju v Straubingu prostora za 300 svojcev ustreljenih talcev s Spodnje Štajerske. Nekaj dopisov je tudi o posameznih otrokih. Tako je npr. vodstvo VoMi v Berlinu 1. februarja 1943 zavrnilo prošnjo, da bi Roza Črnezl lahko odšla iz taborišča Bamberg k V. Kamenšku v Ljutomer, 30. septembra 1943 pa je zavrnilo prošnjo, da bi Franc Zagožen lahko odšel iz taborišča Baumgarten k Jožefu Ribiču v Loke pri Preboldu. Zanimiva je tudi korespondenca o otroku Ivanu Acmanu, ki je imel v domu Lebensborn dva rojstna podatka: 24. april 1941 in 24. april 1942. Zato je zdravnik organizacije Lebensborn SS-Oberführer dr. Ebner skušal ugotoviti pravo starost otroka in je 19. avgusta 1943 poslal otroškemu specialistu dr. J. Beckerju v Marburg na Lahni rentgenski posnetek otrokove roke in željo adoptivne matere Marge von Mann, da bi v primeru, če bodo spremenili rojstni podatek, določili oktober za mesec rojstva. Dr. Becker mu je 9. decembra 1943 odgovoril, da bo pravi rojstni podatek 24. april 1941.

Zanimiva je tudi korespondenca med uslužbencem glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva dr. Bethgejem in uslužbencem glavnega urada VoMi Brücknerjem. Prvi je 19. decembra 1944 pisal Brücknerju, da z raznih strani vedno prihajajo predlogi, da bi končno nekaj sklenili o usodi izseljenih Slovencev, svojcev ustreljenih komunistov, ki so že nekaj let v taboriščih akcijskih vodstev VoMi Bayreuth, Mainfranken in München/Zgornja Bavarska. Dotlej še niso sklenili ničesar, ker je državni glavni varnostni urad rešitev tega vprašanja neprenehoma odlagal. Na ponovni predlog SS-Obersturmbannführerja dr. Stiera je dr. Ehlich izdal navodilo, naj zadevo preiščejo in nekaj sklenejo. Predvsem bi naj ugotovili, ali lahko del družin izpustijo iz taborišč in naselijo v starem rajhu in ali lahko posamezne osebe pošljejo nazaj domov. Komandant varnostne policije in varnostne službe seveda temu nasprotuje. Nadaljuje, da preseljene družine svojcev ustreljenih komunistov na splošno nimajo pozitivnega odnosa do nemštva, ker pa so jih pri delu ocenili pozitivno, bi jih lahko obravnavali kot tiste, ki so sposobni za germanizacijo.

Brückner mu je odgovoril šele 7. januarja 1945. Tudi on meni, da bi vprašanje lahko dokončno rešili. Določeno število oseb naj bi se vrnilo domov, večino pa bi naj naselili v starem rajhu. VoMi je zainteresirana na tem, da bi čimprej odšle iz njenih taborišč.

Zanimiva je tudi izjava Marije Heinze Wisswede, strojepiske v organizaciji Lebensborn, ki jo je dala tožilcu za VIII. proces pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu 9. avgusta 1947. Izjavila je, da sta takrat Nacionalno-socialistična dobrodela organizacija (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt) in organizacija Lebensborn kar tekmovali, kdo bo dobil jugoslovanske otroke.

Tudi med gradivom obrambé je mnogo podatkov o ukradenih otrokih. Bilo bi preveč na tem mestu naštevati izjave vseh prič. Naj jih omenimo samo nekaj. Friedl Laner je na primer izročila obrambi deset komentiranih fotografij slovenskih otrok v taborišču Kastl pri Ambergu. Za knjigo o ukradenih otrokih so seveda najzanimivejše izjave, ki sta jih dala obtožena Inge Viermetz in priča Georg Rödel. Iz besedila na strani 83 je razvidno, da je pisec knjige »Ukradeni otroci« imel pred seboj nekaj podatkov in izjav teh dveh oseb, vendar ne vseh. Inge Viermetz je namreč na razpravi 28. januarja 1948 govorila tudi o obravnavanju gorenjskih otrok, potem ko so jih prepeljali v rajh.

Nekaj podatkov bi pisec lahko dobil tudi v zapisnikih štabnih razgovorov v Gradcu. O odstranitvi svojcev ustreljenih talcev iz Spodnje Štajerske so razpravljali 23. februarja 1942, 10. avgusta 1942, 3. oktobra 1942 in 15. marca 1943.

Ohranjene so tudi fotografije, ki jih je dala tožilstvu za VIII. nürnberški proces priča Ernest Hitzfeld in jih omenja v zaslišanju na razpravi (str. 57 in 58). Ne vem, kje so originalne fotografije, v arhivu Instituta für Zeitgeschichte v Münchnu jih imajo posnete na mikrofilmu.

Z vprašanjem deportacij svojcev partizanov in ustreljenih talcev so se na Spodnjem Štajerskem ukvarjale tri organizacije: tajna državna policija (gestapo), Štajerska domovinska zveza in urad državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru. Iz knjige je razvidna vloga, ki sta jo imeli prvi dve organizaciji, ni pa vidna vloga urada državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru. V tem uradu je I. oddelek vodil kartoteko ustreljenih talcev in njihovih svojcev (rdeči kartotečni lističi). Na žalost se je v Mariboru ohranilo

le nekaj takih lističev in nihče ne ve, kje so ostali. Koliko laže bi bilo na osnovi te kartoteke rekonstruirati posamezne izselitvene akcije in število izseljenih odraslih in otrok.

V Himlerjevih arhivih, ki jih hranijo v National Archives v Washingtonu, je zelo zanimiva korespondenca o posvojitvi otrok s Spodnje Štajerske. Himmlerjev bratranec Hermann Heyder je 1. februarja 1943 dobil sporočilo zdravnika, da njegova žena Charlotte ne bo mogla imeti otrok. Še isti dan je to sporočil Himmlerju in ga prosil, naj mu preskrbi dva otroka: leto in pol starega fantka in pol leta staro punčko, ki ju bo posvojil, kot mu je to nekoč Himmler sam predlagal. Obljublja, da ju bo vzgajal v nacionalnosocialističnem duhu. 19. marca 1943 mu je Himmler dovolil posvojitve. Zakonca Heyder sta najprej nameravala posvojiti nekega Hansa Dieterja. Ko pa sta izvedela, da ima otrok živa še oba starša (očeta Richarda Fuchsa in mater Kobsgen), sta se odločila, da posvojita Viljema Goričana, rojenega 29. marca 1942 v Celju. Prekrstila sta ga v Haymo Heinricha Heyderja. Viljem Goričan je bil vnuk Josipa Goričana, ki so ga nacisti 7. julija 1942 ustrelili v Celju in nezakonski sin Goričanove hčerke, ki so jo nacisti odpeljali v Auschwitz in tam pokončali. Viljem Goričan ali Haymo Heinrich Heyder se po osvoboditvi ni vrnil v domovino...

2. Vsebinske pomanjkljivosti

Pisec je zagrešil nekaj večjih napak, o katerih bom podrobneje razpravljal, in večje število spodrseljajev, ob katerih se bom ustavil, listajoč knjigo stran za stranjo.

Demonstracije progresivnih ljudskih množic pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije niso sledile »dva dni po podpisu« pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu, temveč takoj po podpisu, to je 25. in 26. marca 1941 (str. 9). Vodja inozemske organizacije NSDAP (Auslandsorganisation der NSDAP) se ni pisal Böhle, temveč Bohle (str. 11). Okrožja pod okupacijo niso bila večja od srezkih načelstev, temveč od srezov, saj je srez vendar nekaj drugega kot srezko načelstvo (str. 12). Oblastni organ v okraju ni bil »okrajni vodja okraja« (str. 12), temveč politični komisar (od aprila do junija 1941), ko pa so junija 1941 nacisti odpravili okraje in uvedli okrožja, so jim načelovali politični komisarji, ki so se od februarja 1942 imenovali deželni svetniki. »Štajerski hajmatbund« ni bil razdeljen na propagandni, kulturni, socialni, gospodarski in vojaški sektor, kot trdi pisec (str. 13), temveč so vodstva Štajerske domovinske zveze imela takšne odelke, kar vse bi pisec lahko našel v mojem članku »Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo« (»Prispevki za zgodovino delavskega gibanja«, leto 1960, št. 2, str. 69—124). Na strani 15 pisec našteva področja, kamor so nacisti preselili Slovence iz Posavja. Omenja tudi Poznanjsko. Vendar nacisti v letu 1941 načelno niso preseljevali Slovencev na poljsko ozemlje. Ernest Hitzfeld ni bil nadstražmojster v 12. policijskem bataljonu, temveč v XII. policijskem stražarskem bataljonu. Na strani 13 pisec govori o Gorenjski in pravi: »Na čelu te je bil šef civilne uprave, kot prvi dr. Kutschera, namestnik šefa za Koroško dr. Rainerja.« Prvič, šef civilne uprave za Gorenjsko je bil do decembra 1941 res Franz Kutschera (ki pa ni bil doktor!), vendar ni bil nikdar namestnik

dr. Rainerja. Drugič, ko je dr. Rainer postal šef civilne uprave za Gorenjsko, je Kutschera odšel najprej v Berlin, nato v Mogilev in končno v Varšavo, kjer je v začetku februarja 1944 padel pod atentatom in tako prejel zasluženo plačilo za svoje zločine. Gorenjske niso razdelili v »upravnopolitični enoti Kranj in Radovljica« (str. 14), temveč najprej v štiri okraje, nato pa v tri okrožja (Kranj, Radovljica in Kamnik).

Na strani 18 pisec pravi, da je v arhivu dokaznega gradiva na »nürnberškem procesu« ohranjenih tudi nekaj dopisov o deportacijah Slovencev. Izraz »nürnberški proces« razumemo kot proces proti velikim nacističnim zločincem (Göring, Hess, v. Ribbentrop, Frick itd.) pred mednarodnim sodiščem v Nürnbergu od 20. novembra 1945 do 1. oktobra 1946. Pisec pa misli pravzaprav na VIII. proces pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu proti članom glavnega rasnega in kolonizacijskega urada, državnega komisarja za utrjevanje nemštva in organizacije Lebensborn od oktobra 1947 do februarja 1948. Pisec bi lahko seveda kaj več povedal o tem procesu, saj so se na njem zagovarjali tudi člani vodstva organizacije Lebensborn: Sollmann, Tesch in Inge Viermetz.

Na strani 20 pisec razpravlja o četrtem valu izseljevanja Slovencev in pravi, da se je ta val izseljevanja pričel spomladi 1942 in da je trajal ves čas okupacije. Že v naslednjem stavku pa govori o več valovih izseljevanja partizanskih družin in družin ustreljenih talcev. To je vse tako zamešano, da se bo nepoučen bralec le težko znašel med temi valovi. Jaz bi to drugače povedal. Nacisti so spomladi 1941 predvidevali, da bodo okrog 260.000 Slovencev iz politično-narodnih razlogov izselili v štirih zaporednih valovih. Toda posrečilo se jim je izseliti le okrog 55.000 Slovencev v treh zaporednih valovih, medtem ko je četrti val popolnoma izostal. Tega bi naj sestavljali vsi tisti, ki se ne bi prijaviли v Štajersko domovinsko zvezo oziroma Koroško ljudsko zvezo, in tisti, ki jih ti dve organizaciji ne bi sprejeli v svoje vrste. Ti so postali tako imenovani zaščitenci nemškega rajha (Schutzangehörige des Deutschen Reiches), a jih niso izseljevali, temveč so za njih uvedli posebno delovno obveznost. Pač pa so od spomladi 1942 do spomladi 1943 izvedli šest večjih akcij proti svojcem partizanov in ustreljenih talcev. Jeseni 1944 pa so začeli posebno akcijo proti sorodnikom partizanov. Če bi se pisec držal okupatorjevih izrazov, bi bilo njegovo razpravljanje preglednejše in jasnejše. Predvsem pa ne bi štel akcij proti svojcem partizanov in ustreljenih talcev za četrti val.

Pisec je deportiranim družinam partizanov in ustreljenih talcev pretirano pripisal »važne razloge« k preprečitvi priključitve Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu (str. 21). Razprava dr. M. Mikuža, ki jo pisec navaja na isti strani, nima takšnih zaključkov.

Ne vem, zakaj se je pisec lotil obdelave deportacij Slovencev na osnovi le nekaterih dokumentov. To vprašanje zahteva temeljite obdelave na osnovi vsega ohranjenega gradiva. To poglavje bi v tej knjigi lahko izostalo, saj gre za popolnoma drugo vprašanje, kot pa je vprašanje izseljevanja sorodnikov partizanov in ustreljenih talcev, čeprav gre seveda pri obojem za zločin proti slovenskemu narodu.

V drugem poglavju svoje knjige pisec našteva Himmlerjeve urade. Shema teh uradov je površna in ne pove, za kateri čas velja (Kaltenbrunner je bil na primer vodja državnega glavnega varnostnega urada šele od začetka leta

1943, Hofmann pa vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS od julija 1940 do 1. aprila 1943 itd.). Če je v to shemo vključil državni varnostni glavni urad, potem bi moral vključiti še glavni urad redarstvene policije in Himmlerju prirediti še naslov šefa nemške policije, saj sta mu ta dva urada bila podrejena kot šefu nemške policije in ne kot državnemu komisarju za utrditev nemštva.

Na straneh 35 in 36 pisec razpravlja o nalogah organizacije Lebensborn. Gradivo VIII. nürnberškega procesa nikjer ne obtožuje organizacije Lebensborn, da bi se ukvarjala posredno ali neposredno »z zaplojevanjem otrok po esesovcih« tako, kot to razume pisec. Organizacijo Lebensborn so obtožili kraje in ponemčevanja otrok. Pretirana je tudi trditev o »državnih otrokih«, ki naj bi ne poznali ne svojih očetov in ne svojih mater. Če bi nacisti hoteli imeti »državne otroke«, le čemu bi potem dopuščali posvojitve. Še več! Imeli so celo interes, da se najde čimveč nacističnih staršev, ki bi bili pripravljeni posvojiti kakšnega otroka. Za oficirje SS je veljalo načelo, naj imajo v zakonu po štiri otroke, če pa ne morejo imeti toliko lastnih, jih naj posvojijo. Tako predpisuje Himmlerjeva okrožnica z dne 13. septembra 1936 o ustanovitvi organizacije Lebensborn, ki jo pisec objavlja v celoti na straneh 31 in 32.

V tem poglavju je pisec dobesedno navedel vsa Himmlerjeva povelja, ki se tičejo odnosa SS do žensk, otrok, rase itd. Menim, da ne bi bilo treba navajati dokumentov v celoti, temveč le značilne odlomke in več prostora posvetiti sami organizaciji Lebensborn. Pisec bi seveda moral dobiti za to najpomembnejše gradivo VIII. nürnberškega procesa. Zanimiv bi bil seveda tudi prikaz dejavnosti te organizacije v drugih okupiranih deželah (npr. Češkoslovaška, Poljska, Norveška). To bi bilo seveda zanimiveje kot pa dobesedna objava neokusnega pisma »Društva osamljenih vojaških žena« ljubim frontnim vojakom (str. 41).

Ko pisec našteva domove organizacije Lebensborn, pove, da se načrt zgraditve doma na Spodnjem Štajerskem ni uresničil. Ko je bil Himmler aprila 1941 na Spodnjem Štajerskem, je slučajno prišel tudi do Novega kloštra pri Polzeli in izrazil željo, naj bi Novi klošter postal dom organizacije Lebensborn. Ta želja se ni uresničila, ker je bil Novi klošter last švicarskega žida O. Parina, ki je bil odsoten. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva je posest sicer zaplenil, vendar jo je švicarski generalni konzulat na Dunaju skušal dobiti nazaj. Ker je zadevo nato obravnaval glavni štabni urad v Berlinu, ni znano, kako je bila urejena. Vemo samo to, da je gauleiter dr. Uiberreither 30. marca 1942 pisal uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru, naj se glede ureditve doma za Lebensborn poveže z višjim vodjem SS in policije SS-Gruppenführerjem Rösenerjem. Ker ni virov, ne zvemo, kako je bilo s to zadevo naprej.

Najbolj zanimivo je seveda tretje poglavje knjige, v katerem si je pisec najprej postavil dve vprašanji. Prvo, kdaj se je porodil načrt za izselitev svojcev ustreljenih talcev, in drugo, zakaj niso družin spravili najprej v taborišče Rajhenburg, kot so to predvidevali.

Pisec pravi, da je prvi znani in dosegljivi akt, ki govori o aretacijah družin ustreljenih talcev, okrožnica celjskega okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze Antona Dorfmeistra z dne 19. marca 1942. To ne drži. Prvi znan, vendar nedosegljiv dokument, ki govori o izselitvi družin ustreljenih talcev,

je Himmlerjev odlok z dne 24. januarja 1942, ki ga omenjata dva druga dokumenta. Prvi dosegljiv dokument je zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu dne 22. februarja 1942, kjer je zastopnik varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko sporočil: »Sorodnike ustreljenih bomo preselili. Prepeljali jih bomo v rajh. Posestva jim bomo zaplenili.« Drugi dosegljiv dokument pa je okrožnica zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franza Steindla z dne 27. februarja 1942, ki sem jo bil priobčil v svojem prej navedenem članku na strani 110, in ki jo je v celoti ponovila okrožnica celjskega okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 19. marca 1942. 24. marca 1942 je izdal nekak odlok tudi državni glavni varnostni urad, ki pa ni dosegljiv. Še pred izidom tega odloka, to je 18. februarja 1942, je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Standartenführer Otto Lurker ukazal vodjem izpostav, naj začno popisovati družine ustreljenih talcev in pripravljati njihovo izselitev. Tako torej ne drži piščeva trditev, da so celjskega okrožnega vodjo »Dorfmeistra v ta predlog prisilile partizanske akcije spomladi 1942«. Dorfmeister je moral svoj predlog odposlati pozimi 1941-1942, vsekakor pred 18. februarjem, ali pa celo pred 24. januarjem 1942.

Ne drži tudi piščeva trditev, da ni bil Rajhenburg zbirno taborišče za družine ustreljenih talcev. V arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor je ohranjenih nekaj dokumentov, ki pričajo, da so prve družine ustreljenih talcev poslali v Rajhenburg že sredi marca 1942. Tako je celjska izpostava gestapa že 13. marca 1942 poslala dopis, da pošilja v Rajhenburg Frančiško Matevžek z Dobrovelj in komandant taborišča je naslednji dan na tem dopisu potrdil njen sprejem. Ptujška izpostava gestapa je 20. marca 1942 poslala v Rajhenburg družino ustreljenega Ivana Korošca iz Obreža (ženo in dva otroka) ter družino ustreljenega Mirka Pokrivača iz Jastrebcev (mater, ženo in dva otroka). V dopisu tudi sporoča, da so bile druge osebe, ki so na seznamu komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 18. februarja in 7. marca 1942, že izseljene, ali pa so odšle v druga okrožja. Omenja tudi, da je bila žena ustreljenega Rudolfa Žnidariča že aretirana in izseljena. Tudi na tem dopisu je komandant taborišča Rajhenburg potrdil sprejem 7 oseb. V arhivu Nemškega inštituta za inozemstvo v Stuttgartu (Deutsches Auslandsinstitut) pa je ohranjen dopis, ki poroča, da je 18. marca 1942 prispelo v taborišče VoMi Karmelitenkloster v Straubingu 18 slovenskih izseljencev — sorodnikov ustreljenih in sicer 4 moški, stari od 14 do 18 let, 13 žensk in 1 dojenček. Iz vsega tega sledi zaključek, da so sorodnike ustreljenih talcev začeli izseljevati že marca 1942 in da je bilo najprej zbirno taborišče v Rajhenburgu. Da to ni bila v tem času le enkratna kampanjska akcija, pričata dve ohranjeni nujni pismi (Schnellbrief) komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko z dne 27. marca 1942, s katerima sporoča celjski oziroma trboveljski izpostavi gestapa, uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in komandantu preseljevalnega taborišča v Mariboru, da sta bila 23. marca 1942 v Mariboru ustreljena Ivan Bizjak iz Skornega in Hugo Kokolj iz Trbovelj, ter naroča, naj zaplenijo premoženje, njuni materi Marijo Bizjak in Frančiško Kokolj pa aretirajo in izselijo. Tudi pisec omenja aretacije dne 9. aprila 1942 v občini Šmartno ob Paki in v noči na 25. april 1942 v Zagorju ob Savi.

Da so pozneje ustanovili posebno sprejemno taborišče v okoliški šoli v Celju, je po mojem mnenju vzrok v dejstvu, da družine ustreljenih talcev začno razlikovati od izseljencev iz obsavskega in obsoteljskega pasu. Medtem ko je v začetku obema vrstama deportirancev določena še ista usoda — preselitev v taborišče VoMi v starem rajhu, pa sta se pozneje položaj in usoda svojcev ustreljenih talcev zelo poslabšala. 25. junija 1942 je izdal Himmler »navodila za izvedbo akcije proti partizanom«, ki so bila priloga k njegovemu povelju za pomiritev Gorenjske in Spodnje Štajerske z dne 25. junija 1942 (akcija »Encijan«). Navodila je pisec objavil na straneh 51 in 52. V njih je v 3. točki določeno, da je treba ženske odpeljati v koncentracijska taborišča, otroke pa v stari rajh. To seveda ni veljalo samo za prebivalce požganih in porušenih vasi, temveč tudi za družine ustreljenih talcev, čeprav navodila tega posebej ne omenjajo. To pomeni, da od junija 1942 dalje položaj in usoda obeh vrst deportirancev nista bila več enaka. Okoli tisoč oseb iz Posavja so junija in julija 1942 preko Rajhenburga prepeljali v Nemčijo, za družine ustreljenih talcev, ki so jih nameravali prepeljati v koncentracijska taborišča, pa so zato ustanovili posebno zbirno taborišče v Celju. In tiste dni v avgustu 1942, ko so izdali razglas, da je izseljevanje iz »narodnopolitičnih razlogov« končano, so iz »policijskovarnostnih razlogov« poslali v koncentracijska taborišča prvi transport svojcev ustreljenih talcev. Zato so nacisti vse akcije izseljevanja svojcev ustreljenih talcev do junija 1942 šteli kot izseljevanje v rajh, od junija 1942 dalje pa so te akcije začeli šteti posebej. In ker je bila po 25. juniju 1942 prva takšna akcija šele v začetku avgusta 1942, so jo označili kot »Aktion I«.

Pisec nato opisuje vsako takšno akcijo posebej in skuša ugotoviti število aretiranih. Za vsako akcijo uporablja izraz »val«, kar se mi ne zdi prav, kot je tudi v začetku knjige na strani 20 in 21 vse izseljevanje svojcev partizanov in ustreljenih talcev označil kot 4. val. Najmnožičnejša akcija je bila vsekakor v začetku avgusta 1942 in o njej je zastopnik varnostne policije in varnostne službe poročal na štabnih razgovorih v Gradcu dne 10. avgusta 1942 naslednje:

»Prejšnji teden smo v izselitveni akciji zajeli:

1. svojce ustreljenih komunističnih zločincev,
2. svojce oseb, za katere je trdno ugotovljeno, da so pri banditih,
3. svojce oseb, ki smo jih ustrelili v boju kot bandite,
4. svojce oseb, ki smo jih ustrelili na begu.

Te osebe smo pripeljali v zbirno taborišče v Celju in od tam poslali dalje z zbirnim transportom. Gre za 184 moških, 365 žensk, 110 mladine in 60 otrok. Vsak primer smo prej temeljito preiskali.«

Pisec tega vira sploh ni upošteval, čeprav je zelo pomemben, saj našteje vse skupine, ki pridejo v poštev za izselitev in število oseb. Zanimiva je primerjava s številom oseb, ki so prišle v Auschwitz, s podatki, ki jih omenja kronologija tega taborišča (pisec jo omenja na str. 58):

Štabni razgovori v Gradcu:	Kronologija Auschwitza:
1. odpeljani moški 184	1. prispeli moški 118
2. odpeljane ženske 365	2. prispele ženske 333
3. odpeljani otroci 170	

Razlika je zaradi tega, ker so pri podatkih na štabnih razgovorih najbrž vštete tudi starejše osebe, ki jih niso odpeljali v Auschwitz, temveč v Buch na Bavarskem. Lahko pa tudi deloma drži piščeva domneva, da so nekatere izločili na postaji v Auschwitzu in jih poslali v plinske celice. Nepojasnjena pa ostane seveda velika razlika pri številu otrok, ki ga imata zapisnik štabnih razgovorov (170) in poročilo Ane Rath (430).

Druga akcija je bila 14. in 15. avgusta 1942, tretja 3. oktobra 1942. Tudi o tej akciji so govorili na štabnih razgovorih v Gradcu 3. oktobra 1942. Zastopnik varnostne policije in varnostne službe je poročal: »V Mariboru je bilo dne 2. X. 1942 po posebnem postopku ustreljenih 144 oseb. Njihove družine bodo nemudoma zbrane in izseljene. Za razliko od dosedanjega postopka bodo vse poslane v taborišča Frohnleiten, odtod pa neodločljivo v stari rajh. Do sedaj so bile družine ločene od mož, žena in otrok.« Pisec ni upošteval tega podatka, čeprav govori o spremembi načina deportacij. Četrta akcija je bila 7. novembra 1942, peta 10. marca 1943. Tudi v tej akciji je podatek v zapisniku štabnih razgovorov v Gradcu, ki ga pa pisec ni upošteval. Zastopnik varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko je na seji dne 15. marca 1943 poročal: »Dne 10. III. je bilo v Mariboru po posebnem postopku ustreljenih 25 aktivnih članov tolpe, med njimi katoliški duhovnik. 160 svojcev banditov je bilo izseljenih.« Šesta akcija je morala biti med 10. marcem in 12. junijem 1943, ker neki nemški dokument pravi, da je bilo od 3. avgusta 1942 do 12. junija 1943 šest akcij in da je šef državnega varnostnega glavnega urada 16. julija 1943 izdal odlok, po katerem so akcije v taki obliki ustavili. Stane Terčak na strani 92 pravi, da je bil večji val izseljevanja le še 10. julija 1943 in da so te aretirance odpeljali iz Frohnleitna v Burgenland in ne več v Nemčijo. Toda on temu »valu« ne da zaporedne številke, ampak šele posebno akcijo proti svojcem partizanov v letu 1944 in 1945 označi kot sedmi val (str. 95).

Pisec se je na straneh 239 in 240 lotil tudi vprašanja izseljencev iz Bosne. Po nekem dokumentu, ki govori o 16.932 preseljenih osebah iz Bosne v Lodz na Poljskem, je sklepal, da je skoraj gotovo, »da izvirajo te deportacije ljudi iz Bosne, ki so jih nasilno odvedli na Poljsko«, iz četrte sovražne ofenzive. Zavrne vsak pomislek, da bi bili to »folksdojčerji«, ker jih Nemci ne bi »preseljevali v po vojni ogroženo ozemlje«. Gre v resnici za »folksdojčerje« iz Bosne, ki so jih jeseni 1942 preselili v Lodz na Poljskem, od koder so jih nameravali poslati dalje proti Lublinu, kjer bi jih naselili v okrožju Zamosc. Pisec tudi ne bi smel postaviti trditve, da gre za ljudi iz Bosne iz četrte sovražne ofenzive. Sam omenja, da je bilo preseljevanje teh ljudi zaključeno decembra 1942, četrta sovražna ofenziva proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije pa se je začela šele 20. januarja 1943. Menim tudi, da je bila Bosna jeseni 1942 za Nemce bolj ogrožena kot pa Lodz na Poljskem.

Kar se tiče nemške kraje otrok v drugih jugoslovanskih pokrajinah, naj omenim, da je Himmler 20. maja 1944 ukazal komandantu V. SS-gorskega armadnega zbora v Bosni SS-Obergruppenführerju Phlepsu, naj s pomočjo svojih poveljnikov divizij zbere vso mladino z Balkana, ki je brez staršev. Pravi, da bo ta mladina težila ali h komunizmu ali pa proti komunizmu, če jo bodo nacisti vzgajali. Povelje je poslal v vednost tudi Rösenerju, SS-Obergruppenführerju Bergerju pa je naročil, naj za to mladino uredi domove in šole. 14. julija 1944 mu je ponovno pisal o tej nalogi in dejal: »Kakor sva se že

ustno pogovarjala, Vam dajem nalogo, da te mladince — sirote vzgojite kot neko vrsto janičarjev.« 12. septembra 1944 je Himmler pisal komandantu V. SS-gorskega armadnega zbora, da je za sprejem mladincev s področja 7. SS-prostovoljske planinske divizije »Prinz Eugen« pooblastil glavni rasni in kolonizacijski urad SS.

3. Pomanjkljivi prevodi dokumentov

Ena večjih pomanjkljivosti Terčakovega dela je prevajanje nemških dokumentov v slovenščino. V dokumentu na strani 18, to je v spomenici za SS-Standartenführerja Ellermeierja, je stavek: »Die Absiedler kommen dann alle 8 oder 14 Tage auf Sonntagsurlaub zu ihren Familien ins Lager« prevedel preveč po svoje: »Deportirancem se dodele nedeljske izkaznice za obisk svojih družin v taborišču vsak teden ali enkrat v 14 dneh.« Nato pa je brez opombe izpustil ves tretji odstavek: »Od 1200 do 1500 izseljencev iz Spodnje Štajerske, ki jih še pričakujemo, bomo 250 za delo in ponemčenje sposobnih skupaj z njihovimi družinami po povelju SS-Brigadeführerja Behrendsa poslali spodnješlezijskemu gauleiterju Hankeju.« V dokumentu na strani 18 je naslovljenca prevedel v množino: »Načelnikom repatriacijskega urada za etnične Nemce..., višjim SS in policijskim načelnikom Südost, višjim SS in policijskim načelnikom Alpenland«, čeprav je dobro znano, da je takšen naziv imel le en sam človek v tretjem rajhu in čeprav je tudi v izvirniku ednina. Že v prvem stavku tega dokumenta je izpustil del stavka, ki bi se moral začeti z: »Iz poročila višjega vodje SS in policije Alpenland z dne 1. septembra sem razbral...«.

Tudi različne nazive uradov ali posameznikov je prevajal zelo samosvoje in neenotno. Tako je na primer izraz »Gau-einsatzführung«, ki pomeni vodstvo VoMi v Gauu, prevedel »direktorat Einsatza« (str. 86), drugič z »vodstvo Gau-einsatza« (str. 97), včasih pa pustil izraz kar v nemščini (str. 98). Bilo bi preveč, če bi na tem mestu popravljaval prevode posameznih izrazov ali pa celo razpravjal o njih, ker jih je vse preveč.

Da je prevajanje nemških dokumentov ena večjih avtorjevih pomanjkljivosti, kaže tudi prevod dokumenta, na strani 62 oziroma 85. Ne vem, če je pisec sploh opazil, da gre samo za en dokument. Torej en dokument in kako različna prevoda! Normalno bi bilo, da bi pisec, če že objavlja en dokument na dveh mestih — kar pa ne bi bilo treba! — objavil isti prevod. Vem, da je imel pisec nekaj težav pri dokumentih, ker je nekatere dobil že prevedene.

Tudi dokument na strani 86 in 87 ni posrečeno preveden. To ni memorandum SS-majorja Brücknerja, temveč memorandum za SS-Sturmbannführerja Brücknerja. Manjka tudi podpis SS-Obersturmführerja Klingsporna. Ne samo pri Terčakovi knjigi, temveč tudi pri drugih tovrstnih knjigah se pojavlja vprašanje, kako prevajati imena nemških organizacij, činov in položajev v vojski, SS, SA itd., saj na primer imamo podobne izraze, ki pa imajo različen pomen. Tako npr. »Führer der Standarte« ni isto kot »Standartenführer« itd. Pri publikacijah, ki jih izdaja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, smo že uspeli uvesti vsaj približno enako terminologijo. Tako npr. izraz »Der Höhere SS und Polizeiführer« prevajamo kot »višji vodja SS in

policije», »Befehlshaber der Ordnungspolizei« kot »poveljnik redarstvene policije« itd.

Pri prevodih moti bralca tudi stalna raba trpne oblike, ki je v nemščini zelo razširjena, pri nas pa jo čisto po pravici preganjamo. Tako na primer ima stavek: »Sokrivci se morajo zapreti in kaznovati« (str. 19) celo drugačen pomen kot pravilno preveden stavek: »Sokrivce je treba zapreti in kaznovati.«

Ob zaključku naj poudarim, da zasluži Stane Terčak zahvalo, ker je zbral toliko gradiva o tem najbolj pretresljivem zločinu nacističnih okupatorjev nad našim ljudstvom. Odkril nam je celo novo poglavje narodnoosvobodilnega boja, o katerem smo prva leta po vojni le malo vedeli. Manj srečno roko pa je imel pri oblikovanju besedila in čudim se, da ga na nekatere pomanjkljivosti ni opozoril uredniški odbor založbe »Borec«, ki je knjigo izdala.

Tone Ferenc